

■■■ NAGY SÁNDOR ■

Nagy Sándor (Törökbecse, 1912. február 1. – Újvidék, 1995. október 5.) régész. Festőnek indult, 1929-ben Belgrádban felvették a képzőművészeti középiskolába, majd ugyanott a Képzőművészeti Főiskolán szerzett rajztanítói diplomát. 1941-től rajztanár volt 1946-ig, amikor kinevezték a nagybecskereki múzeum igazgatójává. 1945-ben a szövetségi parlamenti választások képviselőjelöltje volt. 1951-ben az állambiztonsági szolgálat hamis vádakkal letartóztatta. Száz napi fogva tartás után engedték szabadon, és ettől kezdve csak a régészetnek élt. 1953-tól 1979. évi nyugdíjaztatásáig Újvidéken a Vajdasági Múzeum középkorkutató régésze volt. Az aracsi pusztatemplomnál, a bácsi várnál és a dombói monostornál dolgozott, ez utóbbinál ő tárta fel a honfoglalás első századában épült altemplom maradványait.

Munkái: *Dombó* (1974, 1985); *Dombó. Középkori monostor és erőd* (1987).

Az interjú 1986. február 8-án, 15-én, 22-én és március 8-án készült Kamenicán.

É került a legkorábban kapcsolatba a munkásmozgalommal családi indíttatása révén, de egyben benne is váltotta ki e kapcsolatot a legnagyobb mértékben a politika iránti ambivalens viszonyt. Még az interjú során is lehalkította hangját, amikor valami „bizalmasat” mondott.

Apja az első világháborúból hazatérve az akkor még legális kommunista párt helyi szervező titkára volt, és amikor a párt betiltása után letartóztatták és megverték, Magyarországra szökött. Ekkor nehéz sors várt a családra, és a hatalommal szembeni tehetetlenség meg kiszolgáltatottság érzése később is sokszor ránehezedett Nagy Sándor életére. Jellemző, hogy milyen élénken emlékezik a megélhetés napi gondjaira, arra, hogy hol mennyibe került a napi étkezés, hogy a „göndör hajára” hivatkozva Belgrádban hogyan utasították vissza kérvényét a jótékonyági nőegyletben, és valójában a háború utáni politikai szerepvállalása is kiszolgáltatottságának a megnyilvánulása volt. 1944 decemberében, még a háború alatt létrehozott DMKSZ-től kapta a tanári fizetést, miközben már Nagybecskereken az agitpropnál dolgozott, és őt tartották a legalkalmasabbnak arra, hogy az akkor megnyíló becskereki gimnáziumban új szellemiségben történelmet tanítson. Ugyanígy „használták” 1945 novemberében az első parlamenti választásokon, amikor a Népfront színeiben Jovan Veselinovnak, az egyik legbefolyásosabb vajdasági politikusnak az ellenjelöltje volt. Mint ismeretes, a háború befejeztével Tito az ország nemzetközi elismerése érdekében kénytelen volt egyezményt kötni a londoni emigráns királyi kormánnyal, és megígérni a többpárti parlamenti választásokat, amelyeken a polgári pártok „nem kompromittálódott” jelöltjei is részt vehetnek. E pártokkal szemben azonban olyan durva repressziót alkalmaztak, hogy a méltánytalan feltételekre hivatkozva visszavonták jelöltjeiket. A választások során azonban a szavazóhelyeken elhelyeztek egy felirat nélküli szavazóurnát is, amelybe azok dobhatták be a szavazógolyót (az 1950-es évek közepéig az országban a sok írástudatlan miatt nem szavazólapon, hanem gumigolyókkal szavaztak), akik egyik jelöltre se akartak szavazni. Abból a célból azonban, hogy a „vak urnában” minél kevesebb golyó legyen, a kisebbségek lakta vidékeken a közismerten kommunista jelölttel szemben a Népfront pártonkívüli kisebbségi ellenjelöltet is indított. Így került a listára Nagy Sándor neve is.

Hogy szerepével tisztában volt, azt az is mutatja, hogy amikor 1947 novemberében helyhatósági választásokat tartottak, akkor

egy nagybecskereki választási gyűlésen így agitált: „Minden szavazásra induló ember legyen tisztában azzal, hogy a Népfront listáján a szabadságra, békére, öt éves tervünk megvalósítására, szebb holnapunkra szavaz. Az üres láda a háborús uszítók, a reakció ládája. Sokan azt gondolják, hogyha nem mennek el szavazni, semlegesek maradnak, pedig aki nem vesz részt, az éppolyan ellensége népállamunknak, mint az, aki a vak urnába szavaz.”³⁶

Ekkor már túl volt az első politikai támadásokon és magyarázkodásokon. Alighogy kinevezték a nagybecskereki múzeum igazgatójának, cikk jelent meg egy belgrádi napilapban a következő címmel: *Kergessük ki a magyar sovínisztákat a bánáti múzeumból.*³⁷ Ez a magyar sovíniszta Nagy Sándor lett volna egy kiállítás miatt. Nem az mentette meg, hogy a szóban forgó kiállítást nem ő szervezte, hanem megörökölte, nem is az, hogy hűségét példásan igyekezett bizonyítani, hanem az, hogy akik a cikk megjelentetése körül szervezkedtek, azokat a kommunista vezetés az ellenségeinek tekintette. Nagy Sándort pedig újabbnál újabb feladatokkal bízták meg. Még az év decemberében a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség Tanácsának tagja lett, 1948-ban pedig beválasztották a Népfront Tartományi Bizottsága Végrehajtó Bizottságába.

Politikai pályafutását neki is a Tájékoztató Iroda határozata utáni hajsza törte derékba, de egészen sajátos módon. Felesége megcsalta egyik barátjával, ezen összevesztek és elváltak. Közben az illető is otthagya az asszonyt, akihez akkor odaszegődött egy állambiztonsági tiszt, és az beszélte rá, hogy tegyen feljelentést a volt férje ellen. Kész csoda, hogy a kínvallatás és háromhavi fogva tartás után szabadon engedték. Hogy közbenjárt-e valaki az érdekében, esetleg éppen lelkiismeretfurdalása miatt, ez már esetleg csak a levéltári források megnyitása után lesz megtudható. Nagy Sándor visszakerült a nagybecskereki múzeumba, de ott nem sokáig maradt. 1953-ban Újvidékre költözött és a Vajdasági Múzeum középkorkutató régésze lett. Dombó feltárását tartotta legfontosabb munkájának, ahol, mint nyilatkozta, „a XI., XII. és XIII. századi anyagból láthatjuk, hogy itt, a szerémségi talajon már igen korán erőteljesen indult fejlődésnek egy magyar kultúra.”³⁸

³⁶ *Magyar Szó*, 1947. november 3. 2.

³⁷ M. V.: Isterajmo mađarske šoviniste iz banatskog muzeja. *Borba*, 1946. július 8.

³⁸ Burány Nándor: Évszázados dombói titkok (Nagy Sándor régésszel közös ügyeinről). *Híd*, 1974. 4. sz. 482.

A Duna szerémségi oldalának lejtőjén épült, egykor nyaralóként szolgált házából egy pillantással át lehetett tekinteni a pétervárad várat és szinte egész Újvidéket. A ház mögött a veteményeskertben római kori, nagy vörös téglákon lépkedtünk a paradicsomtövek között. Az öregekre általában is jellemző hajlamnál nagyobb gonddal gyűjtögette télire a kamrában a terményeket, diót, körtét, egyebet. Együtt raktuk fel kocsjának utánfutójára és szállítottuk haza a tűzifát egy fakitermelésből. Nem tudom, ki volt mellette, amikor meghalt.

Milyen emlékei vannak a szüleiről?

Egyetlen gyerek voltam... Az első világháború alatt apám a fronton volt, édesanyám nagyapámmal ment mint munkás a határba dolgozni, negyedéből kapálni vagy aratni.

Amikor apám hazajött, a Kommunista Párt helyi szervezetének szervező titkára volt. Nála volt a lajstrom meg minden, és mielőtt betiltották volna a Kommunista Pártot,³⁹ jöttek jelenteni, hogy gyorsan mindent dugjon el, égessen el. Az apám azt mondta, micsoda dolog az, hogy engedheti ő azt. Ez egy legális párt, nem lehet ilyesmit csinálni.

Jöttek a csendőrök és összeszedtek mindent, a névsor volt a legfontosabb, amit el kellett volna égetni, őt is elvitték és csúnyán összeverték. Ott maradt reggelig fekve, a takarítónő locsolta föl, és amikor hazakerült, azt mondta, ha még egyszer megverik, belőle többet nem lesz ember. Elszökött Magyarországra.

Ezután következtek gyerekkorom legnehezebb évei.

Az az idő alatt, amíg oda volt, nekünk nagyon nehéz volt édesanyámmal. Állandóan zaklattak bennünket, jöttek a csendőrök. Anyám is fiatal asszony volt, és személyes okból is jöttek a csendőrök egyenként oda. Emlékszek még a mai napig is, hogy az anyám jött oda hozzám és simogatott: „Ne aludj, ne aludj el!”. A csendőr meg leült az asztalhoz, kitette a pisztolyt, mondván, azt mesélik, hogy az apám itthon van, csak nem akar jelentkezni járni. Gyerekkoromban akkor mindenütt a ház falára ráírtam: „Tatám Nagykovácsoson van.” De hát a szerb csendőrök nem tudtak magyarul olvasni, nem is nézték sose a házat, mert mindig csak

³⁹ A Jugoszláv Kommunista Pártot az SZHSZ Királyság kormányának 1920. december 30-án közzétett dekrétumával (Obznana) tiltották be.

este jöttek hallgatózni. Amikor már hallottunk lépteket, akkor tudtuk, most jönnek, hallgatóznak. Amikor apám hazajött, elment Belgrádba, mert akkor az volt a legnagyobb búvóhely. Édesanyám is elment, mint cselédlány dolgozott egy háznál, és a lányszobába édesapám is oda járt aludni és dolgozott az épületen. Ez így volt két-három évig. Én magam voltam a házban, egyedül, a nagyszüleim hoztak főtt ételt, és ennek következtében annyira megszokhattam a magányt, hogy most sem érzem annak a hiányát, hogy most valaki üljön itt velem és veszekedjen. Szóval jobban érzem magam egyedül. Nem megyek sehova a szomszédokhoz dumálni, hozzám se jöjjön senki, mert én feltalálom magamat. Megvanak a könyveim, és így. De egy mániám van, egy szenvedélyem. Nem annyira a televízió – azt is szeretem nézni, az nekem az esti pihenés –, de nappal a rádió nekem szóljon. Ha a zene szól, akkor tudok rajzolni, szóval zene, zene, zene.

Néha van előadás is, sok iskolai gyerekműsort is végighallgatok, de nem azért, hogy akarom hallgatni, csak ha érdekel, odafigyelek. Tegnap például Ricz Péter beszélt az avarokról, egész jól csinálta, nagyon meg vagyok elégedve, tetszett.

Tehát azt mondom, hogy tulajdonképpen a rádió nélkül süket volnék. Lent van lemezjátszóm, úgylátszóan nem érzem sose magam egyedül.

Emlékszik arra, amikor először Belgrádban járt?

Előzőleg már csináltam mindenfélét. Tálcára festettem rózsákat, aztán raffiával csináltam keretet, ezt az orosz tanárnő tanította meg, és akkor ezt pénzzé tettem. Meg akkor a Farkas családnak az egész asztalra nagy, szép rózsákat festettem, persze másoltam, de összekombináltam, amit üveggel letakartak. Szóval így kerestem apró zsebpénzeket.

17 éves koromban kerültem Belgrádba, mert előző évben elkéstem, mondták, hogy jövőre jelentkezsek, mert felvételi vizsgát kellett tenni.

A felvételi vizsgán volt ötven jelentkező, abból tízünket fölvettek. Mindjárt a kezdetén a tanárok megszerettek, talán a tehetségem által is kaptam az iskolától rajzpapírosokat, mert speciális, szép papír kellett, meg színes, az akadémián meg olajfestéket kaptam. Kicsit beképzelt is voltam kezdetben, aztán láttam, hogy az ember minél többet tud, annál jobban rájön, hogy nem tud semmit.

Hányban tett felvételi vizsgát? 1929-ben, ha 17 éves volt.

■■■

1929-ben, igen, az 1929–1930-as tanévben, 1930-ban voltam húsvétkor elsőéves.

Emlékszik, hogy történt a felvételi?

Egy hétig tartott. Mindenki rajzolhatott, amit akart. Akkor már volt gyakorlatom, én már eleget rajzoltam, sőt fényképről csináltam portrékat pénzért.

Egyedül szánta rá magát, hogy elmegy Belgrádba, és fölült a vonatra?

Nem, ezt apámnak köszönhetem. Édesapám a háború alatt valamilyen csicskás volt valahol az olasz fronton egy festőművész mellett, és erről apám sokat mesélt nekem. Aztán amikor hazajött, kapott amnesztiát, a király mindenkinek adott amnesztiát, de mégis befogták, két évig a faluból ki nem volt neki szabad mozdulni, este és reggel jelentkeznie kellett a községházán, beírták, hogy ott volt, és akkor mehetett munkára. Ugyanakkor anyám hozott sok divatlapot onnan, ahol dolgozott, és ezekből a divatlapokból én rajzolgattam. És akkor kezdtem mind jobban foglalkozni ezzel a gondolattal, és mind többet rajzoltam. Egyszer az iskolában a jugoszláv címet lerajzoltam egész nagyban. A tanító néni megkérdezte, honnét rajzoltam. Mondom, én úgy csináltam, hogy volt egy nagy dunsztosüveg, odatettem a könyvet mögé, az üvegbe meg vizet öntöttem, mint nagyító szerepelt nekem, és úgy rajzoltam le.

Érdekes, hogy a tanító nénimmel együtt voltam aztán a háború alatt Becsén⁴⁰ tanár, együtt dolgoztunk. Amikor még az első polgári iskolába, középiskolába jártam Törökbecsén, a Sauer mama (debreceni származású magyar asszony volt, csak egy némethez ment férjhez) annak idején a régi volt polgári iskolában volt magyar szakos tanárnő. Igen ám, de amikor megtörtént a változás, ő ott maradt, de németet kellett neki tanítani. Úgyhogy nekem osztályfőnököm volt, és németet tanított. 1942-től 1944-ig pedig együtt dolgoztunk, ő mint magyar szakos, én meg a rajzot tanítottam.

Befejezte tehát a négy polgárit, és elment Belgrádba...

■

⁴⁰ E szöveg egészében Becse mindig Törökbecsét, és nem Óbecsét jelent.

■■■

Igen, utána mentem Belgrádba, de volt egy bizonyos szünet, amit mondtam, hogy előzőleg csináltam mindenfélét, rajzolgattam. És sok ilyen raffiát, kézimunkát. Úgy, ahogy csinálták abban az időben gyékényből meg szalmából a szakajtókat. Ebből sokat csináltam, meg vázákat festettem. A gölöncsér csinált vázákat, és azokra festettem. Ezt már csináltam annak idején a fotográfusnak is Becsén, ő adta meg a rajzot, de ki kellett festeni temperával és az egész le lett lakkozva. Ilyen apróságokkal kerestem pénzt.

Hogy született a döntés, hogy elmegy Belgrádba? Megtárgyalta a szüleivel? Mit szóltak hozzá?

Apám mindig szeretett volna belőlem valamit csinálni, hogy ne mondjam, urat. De ugyanakkor a rokonság nem nézte jó szemmel, azok nagyon egyszerű emberek voltak. A nagybácsim, apámnak az öccse, híres kubikos volt, az mondta, igen, urat nevelsz a fiadból, majd aztán szarik a fejedre. Apám azt csinálta velem minden nyáron, hogy vele mentem mint kőműves-, napszámosgyerek dolgozni. Kivált abban az időben, amikor nem mehetett sehova a faluból, nem mehetett városba nagy építkezésekre, akkor a faluban mesternél dolgozott, mert ő csak kőművessegéd volt. Nekem mindig kellett valamit csinálnom, dolgozni, hogy hát ne mondhassák: „Naplopót csinálsz a fiadból?” Ezért mentem velük aratni, és aztán középiskola után csináltam ezt a mindenfélét, amíg Belgrádba nem kerültem.

Belgrádban nagyon nehezen kezdődött, mert nem volt miből élni. Nagyon jellemző, hogy a kőműveseket, a magyarokat a čokalija hogy kezelte. Tudja, mi az a čokalija?

Nem.

A népkonyháknak a vezetői, ezek mind makedónok voltak, Macedóniából jöttek. És a gyerek is makedón népviseletben szolgált ki és beszélt makedónul. Ezeknél olcsóbban lehetett enni. Megvettem egy kiló kenyeret, az három dinár volt, és másfél dinárért este megettem náluk egy üres babot. Egy bableves kis tálban, csészefélében, semmi nem volt benne, üresen. Sa pastrmom, sa slaninom, az drágább volt, de nekem nem volt. És akkor az apám megalkudott a čokalijával, már ők is azt csinálták ott, a munkások, hogy elmentek le munkát keresni, megaludtak valamilyen munkahelyeken, és a čokalijáknál hitelbe ettek. Persze volt, aki el is lógott és nem fizetett. De volt, aki megfizette becsületesen, és az apám

ezek közé tartozott, és volt annak is pszichológiája. Nagyon tudta az, mit csinál. Elment apám és megbeszélte, hogy egész tél folyamán kapok nála kosztot. És látta, hogy én mennyire spórolok, hogy csak egy babot eszek meg, és aztán máskor, amikor nekem szükségem volt kölcsönre, akármikor mentem, üdvözölt, „hej, zdravo gospon Plajbas”,⁴¹ és mindig megkaptam tőlük.

Ez az első év volt. A második évben sikerült egy diákmenzára bekerülni, ahol voltak ingyenes kosztosok is, egy belgrádi nőegylet tartotta fönna a Brankova utcában, egy alagsorban. És ott kellett segíteni kiszolgálni. Én mindig nagyon igyekeztem, ha nem volt valaki, én mindig mindenben segítettem. De „a göndör hajam” miatt volt bajom. Mikor eljött a következő év, szelektáltak. Be kellett menni a nőegyletbe, hogy megválogassák, ki kapjon. Én is kérvényeztem, és behívtak. Csupa kifestett nő, satöbbi. Azt mondja az egyik: „Dobro, Nađ, ako vi imate pare da ondulirate kosu, onda imate i da platite hranu.”⁴² Majdnem sírva fakadtam, hát én nem ondolálom, én lenyíratom a hajamat, ha akarják! Nem, nem... Egy crnogorac jött utánam, egy geodéta, az kapott ingyen kosztot.

A konyhában tudták, hogy nem kaptam meg, mindig elmentem, mikor már megvolt az ebéd, és akkor nekem még adtak. Ez két hónapig ment így, akkor hallottam róla, hogy az Almási Gábornál van a Gyórfi Béla (hertelendyfalvi vagy szkorenováci,⁴³ biológiát tanult, együtt voltunk aztán tanárok is), aki mint kiszolgáló dolgozik egy magyar konyhában, a Baginál. Mondták, próbáljam meg, menjek el a Bagihoz. Elmentem és odavett. Ezt a Bagit az ember sose látta se nevetni, se mosolyogni, mindig komoly volt. De közben fiatal felesége volt, és az anyósa főzött, a mosogató meg a húga volt. Egy család volt az egész, én voltam ott az egyetlen idegen.

Kezdetben nehezen ment, mert vannak ott fogások, de amikor megismertek, akkor jól ment a dolgom. Leginkább tisztviselők és kereskedősegédek jártak oda. Mindenki sietett enni, és én tudtam, melyik siet legjobban. Aztán mindig azt néztem, kinek mi a legmegfelelőbb. Mindig négy étel volt. Én a négyből tudtam, hogy ki melyiket fogja választani. Ha mondtam is, de ő átnézte az étlapot, később mégis azt választotta, amit ajánlottam. Így nagyon megszerettek, és havonta kaptam tíz dinár borraivalót. Volt egy öreg néni, egy olyan nagyon szórakozott, min-

⁴¹ Szervusz, Plajbász úr!

⁴² Jól van, Nagy, ha van pénze ondoláltatni a haját, akkor arra is van, hogy kifizesse a kosztot.

⁴³ Székelykeve.

den alkalommal fél dinárt adott. El ne felejtsek, hogy a borralalóból néha el is mentem moziba, ami két dinár volt, és tőle kaptam fél dinár borralalót.

Megismertek tehát a vendégek, és így kerültem össze Módosai Zolival meg az apjával. Módosai Zoltán egy német firmának volt a képviselője, textilszakember. Később Becskereken egy kötőgyárat alapított, mert jól benősült, de azt a németek elvették tőle. Ő akkor fölment Budapestre, a háború után meg egy nagy állami vállalat lett abból a szövödéből.

A Módosai Zolin keresztül kezdtek mind jobban megismerni, hogy ki vagyok. Nem vagyok pincér, hanem egyetemista, és így tanulok. Így jött aztán hasonlóképpen a Zala Emil, aki vett tőlem képeket. Ő zsidó volt, örökölt annak idején Pancsován egy nagy asztalosüzemet, modern gépekkel, amilyenek annak idején még nemigen voltak, és a korszerű bútorokat ő tervezte maga, mert később tudtam meg, hogy Pesten végezte el az iparművészeti iskolát vagy akadémiát, nem tudom pontosan.

Zala Emil ajánlott egy Purkovič nevű pancsovai ügyvédnek, hogy készítsen a lányáról portrét. Két lánya volt, az egyikről már volt egy magyar festőtől egy szép nagy portrékép. Most a kisebbről is csináltam. Mikor első nap mentem, délelőtt rajzoltam, akkor elmentem ebédelni, és délután folytattam. Amikor harmadszor mentem, attól kezdve már ott is ebédeltem velük. Amikor befejeztem a kislányról, a Sonjáról a képet, akkor az idősebbik lányáról, a Miróról is csináltam még egy portrét. (Purkovič jómódú ügyvéd volt, politikai személy is, mert később, a háború után a demokrata fronton működött. Úgy hallottam utólag, érdeklődve a Purkovič családról, hogy az egyik lányukat kivégezték, a másik meg aktívan dolgozott mint illegalista.) Meg hát a zsidó családokhoz jártam rajzolni portrékat gyerekekről, de azt mind a Zala Emil előzőleg megbeszélte. Persze minden kötelezettség nélkül, én megrajzolom, ha tetszik, jó, ha nem tetszik... Ha tetszett, száz dinárt kaptam. Száz dinár nekem nagy pénz volt. Hát ha százötvenet fizettem a fél ágyért...

Jó, hogy említi, nem mondtuk még el, hogy hol lakott. Akkor édesapja ott dolgozott Belgrádban?

Édesapám minden szezonban ott dolgozott, amikor már nem kellett mint kommunistának odahaza jelentkezni. Mikor meg már harmadik éves voltam, mikor már dolgoztam Baginál is, akkor nyáron már apám Oplenacon dolgozott, az oplenaci templomban, és oda mentem nyaralni hozzájuk. Akkor télen ott se dolgoztak, a kőművesmunka csak szezonmunka volt. Március-áprilistól októberig, ha jött a fagy, akkor

■■■

azt nézték, hogy a belső munkákat, a belső vakolást meg ilyesmiket csinálták novemberig.

Hol lakott, amíg nem jutott a Bolyaiba?

Előzőleg egy fél ágyat béreltem egy szerb családnál, ahol négyen aludtunk egy ágyban, vagyis ikerágy volt, úgy, hogy a férj mellett feküdtem én kívülről, a férj volt középen, no itt voltam egy hónapig.

Ehhez a helyhez hogy jutott?

Nem emlékszek rá pontosan. Ki voltak akkor mindenféle a házakon téve: *Izdaje se stan za samca.*⁴⁴ Bementem és kérdeztem. Így kerültem oda, de aztán, mondom, elkerültem a magyarokhoz, oda, ahol aludtam egy időben Üveges bácsival meg a másikkal, egy fiatalemberrel, magyarokkal. Volt egy szoba, volt benne két vagy három ágy, és minden ágyban két ember feküdt.

Hát ott az ágyban lapostetűt kaptam, és ártatlanul, semmiféle viszonyom nem volt semmi nővel. A szüleim el voltak képedve, hogy micsoda elromlott gyerek lettem, én meg el voltam képedve, hogy mit gondolnak rólam.

Apám mondta, hogy menjek és kérjek a patikában huszárzsírt. A patikus Becsén jól ismert, és akkor elmentünk a Matyi barátommal, hogy ne tudja meg a patikus, hogy kinek kell a huszárzsír, mert szégyen volt ám az, akkor Matyi kérte a huszárzsírt és én kifizettem, hogy ne tudja a patikus, hogy melyikünknek kell. Ez is megtörtént velem.

Így kerültem aztán egy újabb helyre, egészen addig, amíg a Bolyaiba nem kerültem. De akkor már Ács Jóskától hallottam a Bolyairól.

Hogy ismerkedett meg Ács Józseffel?

Az iskolában. Akkor már harmadikos voltam, amikor ő elsős. És hallottam ezt, hallottam azt. Egyedüli magyar volt. Aztán jött később Mamuzić Magda, aki az Oláhnak volt Szabadkán a tanítványa és jól festett, tehetséges is volt.

Mit tanultak, kik tanították a művészeti iskolában?

■

⁴⁴ Egyedülállóknak lakás kiadó.

■■■

Az első évben a művészeti iskolában, abban a bizonyos előkészítő osztályban szénrel másoltunk szobrokat. Különböző görög szobrokat. Én azt se tudtam, hogy mi a szobrászat. Megkaptam az állványt a rajzosztályon, a grafikán, itt az első évben a rajzon és az akvarellon Beta Vukanović volt, német származású, nagyon rosszul beszélt. A szobrászaton meg Sima Roksandić, aki annak idején első díjat nyert egy római kiállításon azzal a szökőkúttal, ami a Kalemegdanon ki is volt állítva. Nagyon megszeretett, mert később többször megpróbált rábeszélni, hogy menjek el szobrászani. De valahogy szégyelltem önmagamtól, hogy hűtlen legyek ahhoz, amit akartam. Közben a gyakorlatban csak a szobrászattól, a plasztikától kaptam valamit, abból kerestem pénzt még tavaly ősszel is.

Meddig tartott a művészeti középiskola?

Összesen hét évig. Második évben már csak élő portrékat csináltunk, és este mentünk az esti aktra. Esti világításban, erősebb kontrasztban, fényben rajzolni aktokat. De itt az összes osztály, az egész akadémia együtt volt, minden este négytől hatig. Ezt előbb Šobajić vezette, aztán később Vasa Pomorišac is, váltakoztak a tanárok, a portrérajzoláson meg Ljuba Ivanović volt. Nagyon jó grafikus, jellemző rá például, amikor mesélte: „Kérem, nem a kéz a fontos, azt írják az újságírók, hogy ilyen meg olyan biztos kézzel húzza meg a rajzait.” És fogta a ceruzáját, a szemet, a kacská kezével, mert az első világháborúban megsebesült, és úgy rajzolt. Azt mondja, látjátok, gyerekek, neveléses, nem a kéz, a szem a fontos, meglátni, megfigyelni. És ebből a szempontból nagyon jó pedagógus volt, és becsültük is nagyon. Igazi barát.

A harmadik évben ugyanúgy akt, de már nappal, természetes nagyságban, de csak grafika, szénrajz és esti akt, más nem volt. Persze vannak még az elméleti tárgyak. Már a másodikban kezdtük a stilizációt, anatómiát, ábrázoló mértant, meg kalligráfia, mert a képesítésünk annak idején úgy volt, hogy profesor za crtanje, krasnopis i ručni rad.⁴⁵ Az egy orosz tanár volt, nem is tudom a nevét, aki a kalligráfiát tanította. Az anatómia tanítása pedig úgy történt, hogy egy diák kiment a táblához, és színes krétákkal fölrajzolta az ábrázolandó tárgyat. Akkor a tanár odament és húzta a vonalat, és írta a feliratokat. Anatómiakönyv nem volt abban az időben. A művészettörténetet előbb Kašanin tanította, aki a Pál herceg múzeumnak volt később az igazgatója, együtt tanultak Párizsban annak

⁴⁵ Rajz, szépírás és kézimunka tanára.

idején a Pál herceg meg a Kašanin, ő annak idején politikai kultúremler volt, a háború után megismerkedtem vele, ő volt a háború után az első igazgatója a különböző gipszmásolatok, szobormásolatok múzeumának, a régi templomokról meg hasonlólókról készítettek makettek. Nagyon jó szakember volt, aztán amikor futott fölfelé, helyette jött Đorđe Manozisi, aki magyar piarista gimnáziumot végzett. Nagyon rendes ember volt, ezért aztán a háború után, amikor én múzeumigazgató lettem és kellett ásni, az első ásatáson őt hívtam meg, hát ő volt a tanárom, akkor gyérünk, tanítson meg. Vele ástuk meg Aracsot annak idején, egyhetes kutatás volt 1946 augusztusában.

Ennek köszönhetem, hogy megtanultam a művészettörténetet, az anatómiát és az ábrázoló mértant, amikor odakerültem a múzeumba és rá voltam kényszerülve, hogy régészeti ásatásokat is végezzek, mert belepottyantam az egészbe, ez könnyen ment. Az anatómiát tudtam, rajzolni nem volt nehéz, szóval dokumentálni az összes művet nem volt probléma. És a műszerrel is tudtam dolgozni. Meg kellett csak érteni az egészet, egyszerű dolog, nincs ott semmilyen komplikált számadás. De érteni kell. És ez volt a lényeg. Az alap mind megvolt nálam, ellentétben azokkal a kollegákkal, akik klasszikus filológiát tanultak. Ezért volt nekem könnyű aztán a középkori sírokat, avarokat, magyarokat ásni. De akkor jöttem rá, hogy publikálni is kell. Itt voltak a nyelvi nehézségek tulajdonképpen. Most is itt vannak a szótárak, állandóan keresni kell a helyes kifejezést, mert nekem magyarul csak négy elemim van. És amit megtanultam magyarul, azt magamnak köszönhetem, autodidakta vagyok.

Most az ősszel, amikor volt egy ilyen nosztalgiagyűlés, hogy úgy mondjam, mert minden augusztus utolsó szombatján Törökbecsén összejönnek az onnan elszármazottak, akkor arra kértek, hogy készítsem el Törökbecse őstörténetének leírását, hogy hol kik ástak, mi az eredmény. Van, amit én is ástam, és még nem is publikáltam róla sehol. Azt mondták, ők azt kiadnák. De nekem az volt a feltételem, rendben van, megírom, de adják ki magyarul is. Az az érzésem, hogy ebben a nosztalgiaklubban most már csak szerbek vannak, magyarok nemigen jönnek, a klubtagok között csak 10-15 százalék a magyar. Szóval ezért kértem, hogy legyen két nyelven kiadva. És ezt levelezésen keresztül már le is fixáltuk. Azt szeretném, hogy azt a bizonyos „zavičajni klubot” a magyarok is úgy érezzék a magukénak, mint ahogy a szerbek. Az tény, hogy az egyszerű kubikosok legtöbbje magyar. A dombói ásatásokon én csak becsei kubikosokkal tudtam ásni. Akárhányszor próbálkoztam más emberekkel, nem sikerült. Azok a kubikosaim, akikkel az aracsi ásatásnál dolgoztam, utána átjöttek Dombóra is, az egész csoport. Úgyhogy már

összeszoktunk. Nagyon becsültük, szerettük egymást. De most már ez az egész társaság ott is kiveszik. A fiatalok meg sehol. Amikor volt a gyűlés, tartottam egy filmvetítést kommentárral. Nagyon tetszett mindenkinek, de a vetítés után hallottam, hogy egy illető, akit nagyon jól ismertem, ő is ismert, a háború alatt is, meg a háború előtt is, Ljotić-párti fiatalember volt, amikor valaki mondta, „pa eno, tamo je naš Nađ Šanjika”,⁴⁶ akkor megkérdezte: „Ko je taj Nađ Šanjika?”⁴⁷ Szóval azért mondom ezt a részletet, hogy tulajdonképpen azt akarom, ha egyszer megírom, akkor a magyarok is tudják, ne csak a szerbek. A beleegyezésüket adták, majd el kell mennem márciusban, hogy részletezzük a dolgot, mert én mondtam, jó, jó, de nem vállalom, hogy ebben az évben megírom. Nem lehet nekiállni csak úgy. Össze kell gyűjteni az anyagot, nem csak írni.

Mikor kezdtem az akadémiát, első évben, először valami Milovanović tanár volt, majd egy ideig, körülbelül egy hónapig tanár nélkül voltunk. Akkor mindenki úgy festett, ahogyan tudott. Abban az időben festettem azt a képet, ami az újlaki képtárban van, amit annak idején Zala Emil vásárolt meg tőlem, hogy az üzletében legyen.

Utána jött az Ivan Radović. Vajdasági, zombori származású, és szerintem, ezt nyíltan meg lehet mondani, nagyobb művész volt is, és marad is, mint a Konjović. De hát, ugye... Csak ő szerény volt... De komoly tudása volt, Budapesten a képzőművészeti akadémiát végezte el. Nagy sportember, egy időben jugoszláv teniszbajnok volt. Akkoriban nősült is meg, mikor odakerültem az akadémiára. És ő volt aztán a tanárom.

Meg tudná fogalmazni, hogy milyen irányban befolyásolta, vagy mit tanult tőle?

Őszintén szólva a hatása alatt voltunk, mindenki, de ő maga nem befolyásolt. Egy ecsetvonást nem csinált a képen. Ő megmondta, hogy ezt itt próbálja megoldani a képen, de megcsinálta, mondjuk a kolleganők is panaszkodtak, hogy odaállt mögé, és direkt nézte, hogy miből milyen színt kever ki. Egyben ő is tanult. És ha valaki megfordult, azt mondta, csak maga csinálja. Nem avatkozott bele.

Ezzel ellentétben mondhatom, hogy valóban konstruktívan rajzolni Petar Dobrovićnál tanultam meg. Ő is magyar akadémiát végzett, tudja, hogy annak idején Pécsen volt a...

■

⁴⁶ „Ott van a mi Nagy Sanyikánk.”

⁴⁷ „Ki az a Nagy Sanyika?”

■■■

...a Pécs-Baranyai Köztársaság elnöke.

Igen. No jó. Fiatalkorában az ember sok mindent megcsinál, ő is így volt ezzel...

Akkor behívtak katonának, és amikor visszajöttem, körülbelül el is végeztem az umetnička školát.

Hányban volt katona?

1937 tavaszán vittek el. De ha nem lettem volna katona, akkor egész biztos kikerültem volna Spanyolországba.

Hogy volt ez? Valami konkrétabbat tudna mondani?

Már az iskolában is volt bizonyos mozgalmi tevékenység. Tudta mindenki mindenkiről, hogy ki a haladó, satöbbi. Jóska⁴⁸ volt az, aki mindig teli szájjal kiabált, mindig nagy volt a filozófiája, de voltak, akik nem kiabáltak, hallgattak, mint a Hangya Bandi is meg én is. Azt hiszem, ő az életében nem is érezte sose a hiányt, az az érzésem. Az a sors adatott neki, hogy nem gondtalanul, de gondtalanabbul tanuljon. Mert nem gondtalanul tanult, amikor elitta, és akkor utána nem volt kaja vagy cigaretta. Ő nem cigarettázott, úgy tudom, csak a Bandinak⁴⁹ volt szegénynek mindig az a baja.

A kollegák között nem is nagyon volt másmilyen, csak egy orosz, a Dubrov, aki már annak idején a paraván mögött odarajzolta a horogkeresztet. Ez nem bírt engem, nem bírtuk egymást. Ilyen volt. Mit mondjak, ha már akkor nagy fasiszta volt... Ugyanakkor a Steva Bodnarov szobrásznak nagyon jó barátja volt annak idején...

Tehát elvittek katonának Nišbe. Hamarosan megtudták a kollegák, hogy ott vagyok, és egy niši kollegán keresztül kapcsolatba kerültem egy amatőr szobrásszal, aki bírósági alezredes volt. Neki az volt az elképzelése, hogy a Čele kulában kell csinálni egy diaramát, és engem talált meg erre a feladatra. A tüzérektől kiváltottak és átkommandóztak a Čele kulára. Mit mondjak, míg le nem szereltem, ott voltam a Čele kulán, és csináltam egy diaramafélért, a Stevan Sindelić-szobrot, szóval működtem. Ez volt a háttér. Persze kaptam pénzt is meg mindent, de hát mi volt

■

⁴⁸ Ács József.

⁴⁹ Hangya András.

■■■

a Čele kula, a négy fal, egyetlen koponya volt még benne, és volt egy a vitrinbe téve, amiről azt mondták, hogy az a Sindelić koponyája. A kórház területén volt, és egy ezredes volt a parancsnoka, aki állandóan azt mondogatta: „Nek dokaže neko, da to nije Sindelić.”⁵⁰ Persze hogy nem az volt, ki tudja, melyik volt... Amikor lenyúzták az összes fejet, a bőroket kitömték vattával és elküldték Carigradba (Konstantinápoly), hogy bizonyítsák a szerb fejek levagdósását, a koponyákból meg csinálták azt a tornyot. Közben a koponyák kiestek az első világháború alatt, és a bolgárok elásták őket. Mégis emberekről volt szó, akik harcoltak a szabadságért, tisztelettel voltak irántuk és elásták. Voltak különböző találgatások, hogy hova.

Megígértették velem, hogy a slavára⁵¹ megcsinálom a diarámát. Állandóan dolgoztam, éjjel is bent voltam, a dežurni⁵² félt, nem tudta, mi az a világitás a Čele kulában.

A lényeg az, hogy megcsináltunk egy pódiumot, amire majd rászerejlük a diarámát, hát ez egy színház, ami hülyeség, ugye. Amikor aztán gödröket ástunk, hogy a pódium lábait lehelyezzük, akkor ráakadtam az elásott koponyákra. Kaptam siptár regrutákat, kiásták az egészet és kiszedtem a koponyákat, amelyeket később visszahelyeztek a falba. Ez volt az első régészeti ásatásom. Akaratomon kívül. És én találtam meg, hogy ne mondjam, a Sindelić koponyáját.

Egy ideig érdekes volt, sőt amikor a tábornok meglátta, azt mondta, hozzák elő azt a katonát, aki ezt csinálta, majd megjutalmazza! Persze a katonát nem találták, mert előző este egy kolléganőnél volt születésnapi vendégségen. És amikor reggel visszamentem a kaszárnnyába, hogy nyugodtan bírjak aludni, elmentem a kórház műhelyébe, ott voltak a koporsók. Befeküdtem egy koporsóba, és aludtam.

Később, amikor előkerültem, elküldtek a generálishoz. Kaptam háromszáz dinárt. „Nagradu.”⁵³ Van ennek nyoma is, megjelent az újságban. „Vojnik Nađ Maroš”. A nevem se tudták, csak azt, hogy valami Nagy... No ez nem csak arra vonatkozik, az Újvidéki Televízió is azt csinálta, hogy Nađ Joška. „Dombo otvara kapiju – Nađ Joška”. Ez volt az egyik műsor címe. Hát így...

Az imént tisztáztuk, hogy 1934 elején kerülhetett kapcsolatba a Bolyai Körrel. Elmondaná, hogy emlékszik erre?

■

⁵⁰ „Bizonyítsa be valaki, hogy ez nem Sindelić.”

⁵¹ Szerb egyházi ünnep.

⁵² Ügyeletes.

⁵³ „Jutalmat.”

Kezdetben nehezen ment. Előbb csak ismerkedés, bejárás. Csak arra tudok visszaemlékezni, hogy kik voltak ott, de hogy kinek milyen funkciója volt, arra már nem. Csapó volt akkor az elnök, később Cellik Pista lett az elnök. Ő később a komám is volt az esküvőn, összebarátkoztunk. Klasszikus filológiát tanult, Szabadkán volt tanár. Szegény hamar meghalt a háború után, végbélrákot kapott.

Mondja, hogy Ács József által értesült a Bolyairól...

Tőle hallottam először, hogy létezik ilyesmi, ahol magyar fiúk is vannak, de tulajdonképpen az ember be se mehet oda, hát mit keresek én ott. Hanem voltak rendezvények, gólyavizsgák meg hasonlók, azokra elmentem. És voltak a táncdelutánok, vasárnap délután három óraker, hanglemezről.

Ács akkor már ott lakott?

Ő már bent lakott. És ezekre a táncokra jöttem el, és jöttek aztán velem ismerős fiatalemberek, akikkel a KIE-be annak idején teázni jártunk, mert vasárnap délután volt a legnagyobb probléma mindig, hogy mit csináljunk. Pénz nélkül. Ezért jártunk a KIE-be, mert ott kaptunk teát meg kekszet.

Nem emlékszik, hogy kik irányították a KIE-t? Hol volt a helysége?

Sőt mi több, volt könyvtárunk is, magyar könyvtárunk. Nem emlékszek már pontosan.

Arra emlékszik-e, hogy kik döntöttek a Bolyai Körben a főlvetelről? Valami ülésen?

Először bejártam, megismertek, és tudták, hogy szegény vagyok, pincérkedek. Bejártam a táncokra, de a kosztra nem, mert nem volt pénzem, hogy fizessek. Mert volt menzája is a Bolyainak. Megismertem a fiúkkal, a vezetőséggel. Nem tudtam, hogy ki kicsoda, de amikor beadtam a kérvényt, aztán ők összeültek és eldöntötték.

A Bolyaiban voltak újságok is. Azt hiszem magyarországi volt a sportújság, valami nagy kék lepedő, nem jugó újság, és tetszett nekem, hogy onnan lehetett kivágni egyes részeket, szavakat, és aztán össze-

rakni. Volt egy faliújságféle, a *Grimasz*. Tudom, hogy Ács Jóska csinált egy nagyon fintorító arcot, és az volt odatéve, és mindenki ragasztott oda föl, amit akart. Aztán voltak a Silberleitner hirdetései. Volt egy pár zsidó fiatalember, akik nagyon aktívak voltak és rendes gyerekek is. A Klein Bandi, gyerekorvos lett belőle, Becskereken volt a háború után. A magyarok között nem mondhatnám, hogy volt ilyen fasisztaféle vonás ott. Vidámság volt, rendezvények, maszkabál, gólyavizsga. És természetesen minden ebéd után volt a társalgás, a kapocs. A bejáró kosztosok között nemcsak magyarok voltak, bunyevácok is, szabadkaiak.

Ez az épület a Kralja Aleksandra utcában hogyan nézett ki, mi volt ott?

Egyemeletes épület volt. Egy szűk kapubejárattal, és aztán egy emelet, az emelet egész utcai része a mienk volt.

A földszint nem?

Nem, ott üzlet volt. Az épületnek volt egy udvari szárnya is, ott mások voltak, lakók. Úgyhogy este a „száz liba egy sorban” volt a jelszó, ezt füttyültük föl és akkor dobták le a kulcsot, mert este tízkor becsukták a kaput. De az utcán is, ha valaki ezt füttyülte, akkor tudtuk, hogy ismerős.

Milyen helyiségek voltak?

Ha az első emeletre felmentünk, a jobb szárny volt a mienk. Ott volt egy 3 × 4 méteres benyílóféle, mikor rendeztünk valamit, akkor itt volt a ruhatár. Volt egy kis átjáró szoba, ez volt az irodahelyiség, meg az elnöknek, a Celliknek ott volt az ágya, és még egy íróasztal. Mikor ott átmentünk, ott volt a mi szobánk, a bentlakóké.

Hangya is ott volt már, amikor maga odakerült?

Igen, Hangya is és Ács Jóska is. Később, amikor az a bizonyos politikai váltás történt a vezetőségben, amikor a katonaságtól visszajöttem, ők már akkor nem voltak a Kralja Aleksandra utcában, hanem a Jugoszláv Szakszervezeti Otthon mellett volt a Bolyai. Akkor voltunk aztán a Bandi is, meg én is, meg az Erdei Sanyi fönt a Dobrovičnál az akadémián. És akkor Dobrovič akart segíteni rajtam, hogy kapjak valami segílyt, adott ajánlócédulát, hogy garantálja, hogy tehetséges vagyok, szóval ilyesmi.

Erre a Dobrović-időre jellemző, hogy ő tanított meg szerkeszteni. Én tudtam rajzolni, de ő magyarázta meg nekem: nézze, kérem, egy felület, itt a másik, itt a harmadik. Szóval meghúzni pár vonalat, és most jöhet a többi. Nagyon jó pedagógus volt. Át tudta vinni azt, amit kellett. Tehát az alap, ugye, amit legelőször kell tudni, azt nem kaptam meg addig.

Mindamellet, hogy nagy emberek voltak, akik tanítottak, de nem voltak pedagógusok, nem tudták átvenni azt, mint ahogy én nem tudom senkinek sokszor átadni a gondolataimat. Nincs hozzá tehetségem. Nem tudom magamat sokszor kifejezni, sőt a szavakat is keresem most is.

És mondhatom, hogy tudott, és nagyon becsültük mindnyájan a Dobrovićot. Épp ellentétben a Konjovićtyal. Egészen más. Jó, ő is szeretett fontoskodni, de nem annyira, nem úgy. És valóban, az volt is valami. Meg kell nézni a reprodukciókat.

Ne mondjam, az első zentai művésztelepen a Katona Pali mesélte, hogy Konjović ott náluk festett az udvarban. És a képet betette a supába. Egyszer azt veszik észre, hogy a kislányuk, a Marika nekiment a képnek és összevissza mázolta. A kép meg is száradt, és Konjović a mai napig nem vette észre, mit csinált a Marika.

Tudja-e, hogy azt az épületet, ahol volt a Bolyai Kör, ki bérelte, kinek volt a tulajdona, hogy jutottak hozzá?

Egyszer Fejes János bácsi, egy aracsi nagygazda megjelent a Bolyaiban. Azt mondja, itt járok Belgrádban, hát lássuk már, mire hasonlít ez. Ismert engem, édesanyám náluk bejárónő volt egy időben, csináltam is róla egy portrét, szeretett is. Mert tulajdonképpen volt egy akció, gyűjtés, mozgalom a magyar egyetemisták megsegélyezésére. És egyes polgárok a Vajdaságban, akiknek módjukban állt, mint a János bácsinak is, adtak támogatást, hát ő meg akarta nézni, hogy abból mi lett. De ez javarészt, úgy tudom, elment Zagrebba. De ez az egész akció szerintem arra volt szükséges, hogy betömjék a hatóságoknak a száját, hogy...

...legális forrást tudjanak feltüntetni...

... igen, hogy honnan van, de a valóságban, ugye, nem ez volt a fő forrás. Nem tudom, hogy egyes kolléga mennyi ösztöndíjat kapott. Én is kaptam egy exkurzióra a banktól. Nem volt pénzem, és kaptam egy összeget arra, hogy elmehessek a kratovói festőtáborba. A húsvéti szünetben szervezte a Ljuba Ivanović, és ment az egész iskola, akinek volt pénze. Egy bizonyos összeget kaptam az iskolától is. Aztán segített a Večernja Pravda, ez egy

kiadó volt, a Sokić testvérek voltak a tulajdonosai, és a lányuk ott volt velünk együtt kolléganő, és egy szarajevói fiúnak és nekem ő a Pravdától szerzett pénz. A felét kaptam a Sokić lánytól, az apja fizette be, a másik felét meg a Marton Andor. Becskereken volt egy bank, annak volt a Marton Andor az igazgatója, és azon a bankon keresztül kapta Zagreb is meg a többiek is a segílyt. Tulajdonképpen az a bank kezelte a csókai Léderer-birtok pénzét, amelyik annak idején Nyugat-Európába szállította a virágmagot. Ennek a nagybirtokosnak volt nagybirtoka hasonlóképpen Magyarországon is...

...és akkor ott kompenzálták neki az itteni költségeket.

Erről én részleteket nem tudok, ezek csak az én feltevéseim. De ezek a zagrebiakat forszírozták, azok voltak a jó magyarok, mi voltunk a feketék, a rossz magyarok.

Folytassuk talán ott, hogy Belgrádból visszakerült Törökbecsére. Ez 39-ben lehetett. Miért ment vissza? Belgrádban nem volt megélhetése?

Nem volt. De tovább szerettem volna még tanulni. Éreztem, hogy most, amikor már tudok valamit, csak most kell, hogy tanuljak, mert nem tudok semmit. Ezért aztán, amikor hazakerültem Becsére, kezdtem franciául tanulni egy francia származású öreg néninél, aki valamikor nevelőnő volt, és adott franciaórákat. Azt terveztem, hogy kimegyek Párizsba. Volt Belgrádban egy szabósegéd, nagyon jó mester, kabátvarró, Barsi Imrének hívták, ő akkor privátim járt balettiskolába. Úgy hallottam, hogy nagyon jó volt, bár én nem láttam sose, no ezzel a Barsi Imrével úgy terveztük, hogy elmegyünk Párizsba, majd együtt fogunk lakni, ő a balettből fönn tartja magát, én meg majd pincérkedek. És mindketten tanulunk tovább. De 39-ben kiütött a háború, az útlevélkérvényem be is volt adva, de nem kaptam meg, és a mai napig nem voltam Franciaországban, nem sikerült. A Barsi Imréről azt hallottam, hogy később dolgozott Magyarországon, mert bácskai volt, már nem mint szabó, hanem mint balett-táncos, és Kolozsvárra került. A mai napig tán ott van. Én meg hazakerültem. Valamiből élni kellett, akkor csináltam mindenfélét, amit kértek, amivel tudtam keresni. Volt egy építész, Vajda Ferencnek hívták, Bánátban, egy gazdag sváb faluban épített templomot, oda kellett épületplasztika, például megmintáztam a szentlelket, a galambot, a szószék fölé, vagy más alkalommal Szent Teréz szobrát. Vagy csináltam egy Piétát, ami bekerült a kleki templomba. Ez volt a legnagyobb, ezen dolgoztam több mint fél

■■■

évig, és emlékszek rá, hogy háromezer dinárt kaptam, hát én voltam a legboldogabb, háromezer dinár nagy pénz volt ám. Így tartottam fenn magam, no meg részt vettem kiállításokon.

Még 1938 októberében volt Szabadkán egy kiállítás, ahol 17 fiatal magyar képzőművész vett részt, a magyar olvasókör szervezte. Emlékszik, hogy került sor erre a kiállításra?

Már a Bolyaiból ismertük egymást, az egész társaság ott volt, a szabadkai ifjúság javarészt bolyaista volt. Köztük nagyon jól éreztem magam, és a kiállítás megnyitása után ott maradtam még egy jó hétig. Ez az idő alatt sok mindent megtapasztaltam. Esténként a KIE-ben voltak politikai kultúrviták, ezeket Keck Zsiga vezette, és el voltam ragadtatva azzal az egész ifjúsági társasággal. Nekem mindez nagyon szép volt.

Közelebről kapcsolatba került Keck Zsigmonddal, beszélt vele?

Igen, akkor megismertem, aztán a háború után már ne is mondjam... Közben a háború kiütött, én ott maradtam Becsén, közben meg akartam nőszülni, ez húzódtott, halasztódott, bejöttek a németek, nem volt kilátás semmire. Közben meg nősültem, de nem volt miből élnünk. Apámmal, anyámmal elmentünk aratni, és vittük a fiatalasszonyt is, aki addig sose életében nem verte a markot.

Mi volt a foglalkozása?

Semmi. Háztartásbeli. Közben megindult a DMKSZ-en, a Délvidéki Magyar Kultúrszövetségen keresztül a magyar iskolák megnyitása, erre én is, miután tanári képesítésem volt, jelentkeztem. Igen ám, de azt mondták Becskerekén, hogy csak úgy jöhetek számításba, ha egy gyors-talpaló tanfolyamon a magyar nyelvvel megismerkedek. Részt vettem a tanfolyamon, ahol segédtanítók és segédvónők is voltak, igencsak vegyes társaság. Ezután elkerültem először Becskerekre, aztán kértem, hogy Becsére helyezzenek át, ahol előbb a négyosztályos algimnáziumnak, majd a polgári iskolának, aztán megint az algimnáziumnak voltam a tanára.

Tehát először Becskerekén tanított?

Egy-két hónapig, 1941 szeptemberében–októberében. Aztán egészen 1944-ig Becsén voltam, a felszabadulásig. És tanítottam az inasiskolában

■■■

is, meg magántanfolyamokat is szervezett az iskola az idősebbeknek, akik nem mehettek a rendes tanulók közé.

Milyen tantárgyakat tanított?

A képeztésem a rajz, a szépírás és a kézimunka. De ez nem volt ám elég! Mezőgazdaságot is tanítottam egy időben a polgáriban, és természetrajzot. Aztán kisült, hogy még a tornát is kellett, mert nem volt más férfi, aki tanítsa, csupa nő, öreg néni, mint a volt tanárnőm, meg a volt tanító nénim, azokkal együtt dolgoztunk.

Mikor értesült először az ellenállási mozgalomról és hogy került kapcsolatba vele?

Kezdjük azzal, hogy annak idején a Bolyaiban. Aztán volt egy Cigo nevű öreg kommunista, aki annak idején részt vett az orosz forradalomban. Nagyon jó agitátor volt. A régi jugó alatt is mindig bevitték, bezárták, de mindig kiengették, mert teljesen írástudatlan volt. Ez mentette meg, mert azt mondták, egy ilyen analfabéta nem lehet agitátor. Ez a Žika dolgozott kőművesekkel, az apámmal is. De odahaza édesanyám mindig ellene volt az ilyesminek. Apám azt mondta, nem a te eszedhez való ez. Erre föl a Mama azt mondta, igen, és mikor kommunista voltál? Az az eszemhez való volt? Meg hát ilyen hasonló házi veszekedések, és ez egy önálló, vagyis neutrális magatartást váltott ki bennem. No és aztán a Žika, a Cigo járt oda hozzám.

A Bolyaiban is tudták, szegény vagyok, és nem tudták megérteni, hogy én nem angazsálom jobban magam. Kivált az Ács Jóska, aki mindig nagy kommunistának játszott a magát. A Bandit nem lehet mondani, ő mindig olyan szerény volt.

Egyszer aztán azt mondtam nekik: gyerekek, hagyjatok engem. Az apám a kommunista párt titkára volt, gyerekkoromban sokat szenvedtem emiatt, az egész család. Ne legyetek hülyék, hát nem vagyok én ellensége, hát nem lehetek annak az osztálynak ellensége, amibe születtem és amibe való vagyok. És aztán idéztem nekik egy verset, amit gyerekkoromban megtanultam. Az apámnak kedveskedtem, mert Magyarországról került át valamilyen kommunista kalendárium, és abban volt egy vers, ami nekem nagyon tetszett. A versnek nem tudom az íróját, de egyes részleteire még mindig emlékszek:

*Egyet mond minden kalapács,
a gondolat miért volna más.*

*Egyet mond minden kipikipi-kopp
pajtás, sok, ami sok.
Tanyán gyilkoltam pergőtűzben
muszkát úztem
és a feleségemhez más kapott
urak, urak, hát mit akartok
zsákokba csurgott vérem
mi lesz, ha egyszer visszakérem?
Ha egyszer Dózsa unokája
a kaszáját most kalapálja.*

De a refrén tulajdonképpen mindig az volt, hogy: kipikipi-kopp /
pajtás, sok ami sok.

*Kaszát élesít egy paraszt
Barnára pörkölt ivadék,
valami Dózsa-maradék.
Az úton ifjak sétálnak,
ezüstpénzével a királynak,
itt-ott veszett kutyák loholnak
nehéz a máma, hát még a holnap.
egyet mond minden kalapács...
...miért volna más.
Egyet mond minden kipikipi-kopp
pajtás, sok, ami sok.*

És a végén a versnek:

*Egyet mond minden kipikipi-kopp
az óra egyszer ütni fog.*

Én ezt a verset elmondtam nekik, és akkor csak néztek, hallgattak. És akkor a viszony is valahogy megváltozott velem szemben, mert addig engem is úgy néztek, mint a Bicskei sógort, aki nagyon szentes volt, és reggelenként templomba járt.

Így kezdődött. Mikor aztán hazakerültem, ugyanúgy ott éreztem magamat a haladó ifjúság között, mert akkor azok voltak a valóban haladók. Nagyon jó barátom volt egy Schlesinger Gyurka nevű zsidó fiú, aki kereskedelmi akadémiát végzett. És amikor munkába állt egy búzakereskedőnél, mesélte, hogy a kereskedők hogy használják ki a

parasztokat, és nagyon elkeserítettek ezek a dolgok. Így kerültem aztán össze Laza Mečkićtyel, aki kereskedősegéd volt. Egész társaság alakult ki, és ugyanúgy elmentünk a szerb kólóba meg a magyar kocsmába is, táncra, mert táncról van szó, nem ivásról, mert ahhoz pénz is kellett, nekem az sose volt. A mozgalom szempontjából Kumán volt a fontos, és ez a Laza Mečkić barátom kumáni származású volt.

No meg hát ott volt egy egész magyar kommunista társaság, akiket megismertem. A Recsó János meg a Recsó Imre, a Recsó Imrét segítettem is, munkás volt, hogy jöjjön az udvarba fát vágni. A Recsó Imrét is kivégezték a háború alatt, a János hazajött. És Tápai Sándor, az volt az egyik legerősebb magyar, aki mint munkás pártvonalon dolgozott, és azt is kivégezték a németek. Nagyon kevés jött haza a lógorból annak idején a magyarok közül.

Nálam is volt házkutatás. Mindamellet, hogy el volt dugva egy puska a párt utasítására, nem találták meg. Úgyhogy én nem voltam párttag, de mindent végigcsináltam. Illegális anyagot kaptam, terjesztettem. A legjobb az volt, hogy illegális anyagot adtam a becsei párttitkárnak, mert csak sokkal később tudtam meg, hogy ő a párttitkár. A Laza Mečkićtyel az egész háború alatt összeköttetésben voltam.

Milyen feladatokat kaptak?

Tulajdonképpen mindenki úgy segített, ahogy tudott. Eleinte erős volt a német megszállás alatti Spiller-féle terror, kivégzések, a lógor Becskereken a malomnál, de ahogy közeledett a háború vége, mind többször hallottuk, hogy vannak újból partizánok az erdőben, a kukoricásban. Akkor kaptam utasítást, hogy szerezzek orvosságot, mert a sógornóm patikában dolgozott, és rajta keresztül különböző orvosságokat, kötszereket tudtam beszerezni.

Később, már 1944-ben, amikor kezdték likvidálni a bombázás miatt Belgrádból Törökbecsére áthelyezett Földrajzi Intézetet (Geografiki institut néven szerepelt), kezdték evakuálni az egészet, akkor sok nyerspapír volt ott, és térképek is, amit ők már gyártottak a saját részükre. Még ma is van nekem belőle. Akkor ezeket a térképeket a Lazón keresztül küldtem ki a partizánoknak. Mert 1:100000 léptékben volt, és nagyon jól jött a tájolás a partizánoknak, akik azon a terepen voltak a kukoricásban.

Ez volt a ténykedésem a háború alatt. A háború után meg, mindjárt 1944 októberében, novemberében már csináltuk előbb Becsén, aztán meg Aracson, Vranjevón az antifasiszta kiállítását. Fotóanyagot fölnagyítottunk, diarámáféle karikatúrákkal kifiguráztuk a németeket, hogy bizal-

■■■

mat öntsünk a népbe, hogy most már itt a győzelem. Goebbelst például egy orosz karikatúra alapján mintáztam meg, és hozott egy paraszt egy szép nagy kacsát, azt kitömtük, és azon lovagolt a Goebbels mint propagandafőnök. Hitlert pedig mint kertészt, és a fákon emberfejek lógtak, és lent a sírok előtt, neki meg véres a keze, ezek ilyen szoborfélék voltak, a Hitler lehetett 50-60 centi nagyságú. Szóval tisztán karikatúra, vagyis propagandakiállítás.

És ezt hol szervezték? Aracson?

A Laza Mečkić szervezte Törökbecsén, de az agitprop irányította. Sőt csináltam linómetszetet Sztálinról meg Titórol, mert Titórol nem volt semmi. Az agitprop kapott Titórol egy fényképet, arról csináltam egy linóklisé, és azt a becsei nyomda kinyomtatta. Így kezdődött az agitprop.

A háború alatt tanított, ami eléggé nyilvános pozíció. Sose gyanakodtak, a háború alatt semmilyen kellemetlensége nem volt az illegális munkával kapcsolatban?

Az illegális munkával kapcsolatban nem volt, mert nem tudtak rájönni, ellenben mindjárt 41-ben nagy házkutatást csináltak nálam. Volt egy szerb, régi jugó községi tisztviselő, volt egy magyar ember meg egy sváb. Hárman jöttek, a magyar semmit nem akart, Tóth volt a neve, a község-házán volt valami funkciója. Talán azért lehetett, mert amikor bevitték a zsidó férfiakat mind a zsidó templomba, akkor ott volt a Schlesinger Gyurka is, egy civil volksdeutsch őrizte puskával, és odamentünk hozzá beszélgetni. Akkor Gyurka mondta, hogy majd elküldi hozzám az iratait, a végzéseit, ha egyszer majd sorra kerül, akkor legyen bizonyíték. Közben Gyurka nem került haza, mert még amikor kiütött a háború, jött Belgrádból a Gestapo, egész éjjel zúgott a kamion, ami annyit jelentett, hogy verték őket. Mesélte a Recsó János, hogy az udvaron látta Gyurkát, nem tudta fölismerni, úgy össze volt a feje verve. És Gyurkát is a legelső között kivégezték a Baglyasban, Becskereken.

Állítólag a háború alatt sok zsidó jött át Bácskába, mert itt más státusuk volt.

Tudok egy jó esetet. Dr. Kánitz ügyvéd (a lánya még él Zagrebben, mert találokta a háború után vele, és volt egy fia, a Gyurka, azzal, nem tudom, mi lett), amikor a németek bejöttek, eljött hozzám és megmutatta

■■■

a fényképeket, hogy ő tulajdonképpen ulánus német katonatiszt volt. Úgy is kezelték, és kérte, hogy engedjék át Bácskába. Azt mondták neki, ha az ulánus becsületszavát adja, átengedik. Hát ő adta. És itt is hagyta, mert nem jött vissza. Hogy él-e, mi lett vele, nem tudom, de sokan ezt csinálták. Emlékszek rá, egyszer, nyáron fürdünk a Tiszán, a kompnál. Gyurka jó úszó volt, és ezen a felén vannak a németek, a másik oldalon a magyarok. Arra gondoltam, mi lenne, ha Gyurka most beleugrana a vízbe és átúszna. Nem kellett ehhez semmi, számtalanszor úsztuk át a Tiszát. De nem merte. Ebből a szempontból azt lehet mondani, hogy a zsidók gyávák voltak. Nem látták be, mint a Kánitz.

A Schlesinger Gyurkával kapcsolatban még el kell mondani, hogy a nagyapja elég gazdag kereskedő volt, egy nagy emeletes házat épített, abba költözött a törökbecsei község háza a háború alatt. A Gyurkának volt egy bátyja, aki a háború kitörésekor jugoszláv katona volt, bekerült a lógorba. Ott nem törődtek azzal, hogy valóban zsidó-e vagy nem, a háború után hazakerült, és visszakapta azt az épületet. Ott volt gróf Leiningen Károlynak, a 48-as tábornoknak a szobra, amit a magyarok az első világháború előtt állítottak föl, és amit ott a régi jugó alatt végig megőriztek. Nem tették tönkre. 1954-ben az épületet megvette a Potisje kereskedelmi egyesülés. Én már korábban lefényképeztem ezt a szobrot, és akkor kértem rögtön, hogy a műemlékvédelmi intézet intézkedjen. Az akkori múzeumigazgató, Rajko Nikolić intézkedett is, hogy a műemlékesek menjenek ki, záróják, ha nem is azért, amit ábrázol, de nézzük úgy, mint műalkotást. Ezért is nem verték addig szét. Igen ám, de amikor meghallották a becseiek, hogy én telefonáltam, a műemlékesektől meg senki nem ment ki, mert húzták-halasztották, nem érdekelte őket, akkor az ottani államügyész, aki nagy sportoló volt, odaadta a futballistáknak, hogy verjék szét és az állami öntödébe adják át mint nyersbronzot, és vegyenek rajta tréningcipőket. Szóval érti, hogy milyenek lehettek ott akkor a viszonyok.

Melyik volt az első politikai funkciója a háború után?

Tulajdonképpen én még decemberben is a Délvidéki Községtől kaptam mint tanár a fizetést Becsén, még akkor is, amikor már a Szabó Gyurkához átmentem a kerületi agitpropba. Aztán már nem kaptam semmit, mert ott dolgoztam az agitpropnál Becskereken, de hát az húzódott-halasztódott 1945 január–februárjában. Már március–áprilisban megnyílt a kiállítás Becskereken. Annak a kiállításnak a szervezője Szabó Gyurka volt, de dolgoztak ott mások is.

Ez idő alatt azon voltak, hogy megnyíljon a magyar gimnázium. Behívtak a közoktatáshoz, és azt mondta a Sima Cucić, aki a városi közoktatásnál valami elnökféle volt, hogy én történelmet fogok tanítani.

Mondtam, hogy nekem semmi közöm a történelemhez. Művészettörténetet igen, ahhoz értek. Nem, azt mondja, te a történelmet fogod tanítani, azért mert tebenned bízunk, azokban nem bízunk. Megkaptam a kinevezést, és amikor odakerültem a gimnáziumba, kisült, hogy valami 1200 gyerek volt az algimnáziumban meg a főgimnáziumban. És mindenütt történelmet tanítottam. Nagyon bele kellett dolgoznom magamat, éjjel-nappal tanultam. Két-három órát kellett készülnöm, hogy fél órát előadjak.

Ebben az időszakban nem voltak tisztségei?

Még mielőtt elmentem volna Becskerekre, akkor már kandidat⁵⁴ voltam. El ne felejtjük, akkor a pártban nem úgy volt, hogy nyitották az ajtót és lökték be az embert. Két-három évig, előbb jó hosszú ideig kandidat voltam, és akkor aztán vettek föl a pártba. Nagyon jó barátságban voltunk a Milinko Bojanićtyal. Šeckónak hívták, aradáci származású, mivel ott vannak tótok is, vagy hát szlovákok, mondjam úgy, így az ő illegális neve a Šecko volt. Amikor vele megismerkedtem, akkor Becskereken a Begai járásnak volt a párttitkára, de egyben a titkára is, az egybe ment. És megtörtént, hogy hallottam, hogy itt meg itt előkerült régi pénz, szólok a Šeckónak, nem megy-e Becsére. De, azt mondja, megy hamarosan. Úgyhogy ő az autójával ment ki Becsére hivatalosan, mert körülményes volt az utazás, én meg egy Aracshoz közeli tanyára, ahol egy béres talált egy köcsögben középkori pénzeket. Aztán is sokáig jóban voltunk mint barátok, nem csak pártvonalon, mert ő legényember volt, nálam egy-két évvel fiatalabb. Ennyi az egész. No találkoztam vele még egyszer-kétszer Belgrádban, de azóta ő is megváltozott, meghízott, megkopaszodott, megöregedett velem együtt.

Arról az időszakról beszélünk, amikor elkezdődött a politikai angazsálása...

1944 októberében Laza Mečkić volt az agitprop vezetője, én meg a technikai részt csináltam, írtam a jelszavakat magyarul, szerbül, aztán a gyerekek vitték, ragasztgatták a falakra, és aztán csináltunk egy antifasiszta kiállítást abból a fotóanyagból, amit Újvidékről kaptunk, és ahhoz csináltunk diaréma karikatúrákat. Ez volt Becsén. Szabó Gyurka

⁵⁴ Jelölt.

ezt látta, ő akkor Becskerekén az okružni komitetban⁵⁵ az agitpropnál volt szervező, és rábeszélte, hogy menjek oda. Ott csináltam két nagy plasztikus térképet, Jugoszláviáról és Európáról. Körülbelül $2,5 \times 2,5$ méter nagyságú pannellemezre papírmásé anyagból tettem rá a térképeket. Ezeket még a háború alatt, 1945 kora tavaszán, kitétték a kirakatba, és napról napra mozgatták a szalagokat, amelyek a harcvonalakat jelezték. Később, amikor vége volt a háborúnak, ezek a térképek bekerültek a becskereki gimnáziumba, ahol tanszernek lehetett használni.

A háború után melyik volt az első hivatalos politikai funkciója?

Hát, ha jól gondolom, nekem nem volt.

De a választásokon részt vett, jelölt volt...

Ja, igen... Már a legelső, mondjam úgy, a legelső frontvonalon voltam mint ellenjelöltje a Žarko Veselinovnak a Törökbecsei járásban. Žarko Veselinov kumáni, én meg becsei. A legelső szavazások voltak, még 1945-ben.⁵⁶ Akkor három urna volt: az üres,⁵⁷ a Žarko Veselinové és az enyém. Én tehát akkor nem a helyettese, hanem az ellenjelöltje voltam Žarko Veselinovnak.

Akkor nem volt párttag?

Nem, de akkor már jelölt voltam. Előbb már Becsén is az voltam, csak aztán megszakadt, amikor átkerültem Becskerekre, és aztán ott folytatódtott, és hamarosan fel is vettek a pártba.

Hogy került arra sor, hogy önt jelöljék erre a választásra, hogy értesült arról, hogy jelölni fogják? Mi volt akkor a véleménye erről?

Az már természetes volt, hogy ha az ember dolgozik mint aktivista, akkor egyszerűen azt mondták, hogy Sándor, te leszel a jelölt. Bár még csak kandidat, tehát pártjelölt voltam, rendszeren jártam a pártgyűlésekre, csakhogy nem volt még az a bizonyos kinevezés, vagy pártkönyvecském, vagy nem is tudom, hogy akkor voltak-e pártkönyvek. Nem voltak, mert

⁵⁵ Körzeti pártbizottság.

⁵⁶ Parlamenti választások.

⁵⁷ Felirat nélküli szavazóláda, az akkori szóhasználat szerint „vak urna”, mivel a polgári ellenzék jelöltjei a méltánytalan feltételekre hivatkozva visszaléptek.

■■■

a párt akkor még illegális volt, addig, amíg teljesen meg nem alakult az új jugoszláv kormány, amikor megszűnt az Antifasiszta Tanács, utána szabad volt nyilvánosan szerepelni mint a kommunista párt tagja.

Igen, 1945. november 11-én voltak ezek az első híres választások...

No most ezeken a választásokon az volt az érdekes, hogy nekem a magyar falvakba kellett mennem, a magyaroknál szavaztam, mert ugye azok magyar emberre szavaznak. A lényeg az volt, hogy a frontnál és ne az üresládában legyenek a szavazatok. De tulajdonképpen nem is merte senki a szavazatát az üresládába dobni. Amikor azonban vége volt a szavazásnak, akkor dühöngtek a kumániak, és a pártban is végigtárgyalták, hogy tulajdonképpen hogy van az, hogy Kumánon, ahol egyáltalán nem voltak magyarok, annyian a Nagy Sándorra szavaztak. És végül rájöttek arra, hogy akik nem mertek az üresládára, de nem akartak a Žarkóra szavazni, azok rám szavaztak. Természetes volt, hogy Tordán, Csernyén meg más falvakban, vagy Törökbecsén rám szavaztak, de Kumánon, ahol egy magyar sincs. Hát a kulákokról volt szó, ugye.

Nem emlékszik, hogy milyen volt ennek a szavazásnak az eredménye?

Nem. De a pártban ezt végigtárgyalták, hogy mi is történt, amikor utólag elemezték a választási eredményeket.

Milyen programmal állt ki a beszédeiben, amikor járta a magyar falvakat, megírta a szövegeket vagy fejből beszélt?

Csak fejből beszéltem. Mert akárhányszor megírtam és elkezdtem mondani, összezavarodtam és abbahagytam. Elkezdtem, némelyiket meg is írtam, de nem tudtam elolvasni. Kaptunk kocsit, kimentünk Tordára meg Szentmihályra, a magyar falvakba. Végh Sándor (együtt volt velem mint tanár, akkor még tanító volt a háború alatt, később levizsgázott) meg a Szabó Gyurka, hárman mentünk agítani. Szabó Gyurkának volt a legnagyobb dumája, és tudott pózolni is.

Hogy érezte magát ebben a szerepben?

Hát, hogy mondjam... Csináltam, érdekes volt, de ugyanakkor... Az akkor egy lendület volt. Az most nincs, azt most nem lehet megérteni.

■■■

Ez nemcsak velem volt így, másnál is éreztem ezt. Az ifjúság, meg az idősebbek is mind dolgoztak, mind mozogtak, mindent újjáteremteni. Ugye? Ez volt az a bizonyos lendület, ami ösztönözte az embert.

Érdekes, hogy például a rajzai jellegetesen magukon viselik azt az úgynevezett szocreál jelleget a háború után. Teljesen meg lehet különböztetni azokat a rajzokat, amelyeket korábban csinált, és amelyeket később. Ebben mennyi volt a tudatos tendencia?

A tudatos tendencia az volt, hogy én úgy vettem és úgy veszem, hogy a művészet mindenkor tükre egy bizonyos kornak. Ez a kötelessége is tulajdonképpen. És akkor azt néztem, hát jól van, akkor nem mehetek el virágot festeni vagy virágot rajzolni, amikor építik a különböző épületeket, ugyanígy, mikor építették a becskereketi, vagyis a zrenjanini kombinátot. Vagy pedig amikor a raktárakat építették. Tehát így néztem a dolgokat, és így is próbáltam. Hasonlóképpen falun, van ilyen vázlatom, festményem, az analfabéta-tanfolyamról. Igen, de ugyanakkor lerajzoltam a kukoricatörést is, meg hasonlót. Úgyhogy mindennel úgy néztem, hogy én ne csak mint muzeológus, ne csak mint festő lássak, hanem mindenütt, ha csak lehet, tükrözsek. Például annak idején itt voltam már a Vajdasági Múzeumban, jelentették egy téglagyárból, hogy ottan nem tudom mi van. Ez volt Ruski Krstur, Keresztúron, a ruszinok központjában, és észrevettem, jaj, nézd, milyen szép ház. Elöl volt ilyen tornác. Fogtam és lefényképeztem. Kérem szépen, az a ház már régen nem létezik, és egyedül csak a múzeumban van meg a fénykép. Vagy pedig hasonlóképpen Szentmihályon voltak még a putrilakások. A háború alatt csinálták Szentmihályon, vert fal, de körülbelül egy méter mélyen le kell menni, félig a földben, félig fönt, és nincs padlása. Náddal befedve, és a nád belülről ki volt tapasztva. Úgyhogy belülről úgy néz ki, mint egy gótikus templom. És egy ablaka volt, kérem, én ezt le is rajzoltam meg le is fényképeztem, megmaradt mint dokumentum.

1946. július 8-án jelent meg egy cikk a Borbában: Isterajmo mađarske šoviniste iz Banatskog muzeja.⁵⁸ Ez igencsak érintette. Hogy értelmezi ezt a cikket, valamiképpen a politikai tevékenységét is alá akarta aknázni?

Nem, kérem szépen, nem. Ez a régi szerb sovinizmusnak a gyümölcse volt. Akik a Péter királyt várták, hogy visszajöjjen, nem bírták nézni,

⁵⁸ „Kergessük ki a magyar sovinizistákat a Bánáti Múzeumból.”

hogy most egy magyar kerül egy ilyen múzeumnak az élére. Különböző régi összeköttetések révén elérték, hogy kijött egy újságíró a *Borbától*, fogadták, véletlenségből én is beszéltem vele, és kérem el volt intézve a dolog. Én nem tudtam semmit. Mikor megjelent a cikk, amely a múzeumban kiállított képeket bírálta, akkor csak ámultam. Hát azokat a képeket nem én állítottam ki, azt mások csinálták, és próbálták rámfogni. Előbb meghurcoltak, ugye, nem nyilvánosan, hanem csak úgy belső körökben, de amikor rájöttek, hogy az egész csak a reakciós sovinizmusnak a gyümölcse volt, akkor még jobban forszíroztak, még jobban nyomtak mindenhová. Én meg szívesebben csak a múzeumot csináltam volna, csak azt, amihez értek. Mert, ugye, mondtam már, a politikához nemigen értek. Nem is érdekel. De beválasztottak a népfont végrehajtó bizottságába, és így tovább. Nekem ez nem fekdött, de csináltam, mert muszáj volt, és dühös voltam, mert telefonom mindig úgy akasztottak le, hogy meglegyen a létszám, és csak telefonon szóltak, hogy „Sándor, ti ćeš u ovu komisiju, u onu komisiju”,⁵⁹ én meg inkább amazt csináltam volna, amihez értek. Mert az érdekelt.

Valamiféle aktív hozzáállása a politikában nem volt? Valamiféle elvi politikai célkitűzések, amiket igyekezett volna megvalósítani?

Nem volt. Szóval, hogy képviselő legyek, meg ilyesmi. Ez nekem nem fekdött, mindig zavaraim, gátlásaim voltak az ilyen nyilvános szerepléseknél. És nem is szerettem. Azért szerettem festő lenni, mert azt megfestettem, és nézték. Nem kellett ott lenni, megmondta mindenki a véleményét, amit akart.

1948-ban a Tájékoztató Iroda határozatát és az azt követő időszakot hogyan élte át?

Nézzé, kérem, nem voltam tisztában a dolgokkal, és azt gondolom, hogy nálunk ez nem ment úgy, ahogy kellett volna. Annak idején nem volt fölvilágosítás. Nálunk már évtizedeken keresztül az orosz, az volt a minden. És nem voltunk egészen tisztában a dolgokkal. És akkor még azt csinálták, hogy ha valaki nem volt eléggé aktív, akkor már gyanús is volt. De én nem csináltam semmi olyat, amit úgy lehetett volna magyarázni, hogy én informbíró vagyok. De megrágalmaztak, bezártak...

Az már később volt, 1951-ben. De konkrétan 1948-ban hogy történt az? Állást kellett foglalni?

⁵⁹ „Sándor, te leszél ebben a bizottságban, abban a bizottságban.”

Igen. Voltak pártgyűlések, és mindig jött egy küldött a tartományból. Egy alkalommal volt a Mića Jovanović, becskerekai komitétag, mindenkitől kérdezte, mi a véleménye. Hát nem voltunk tisztában, itt volt a hiba...

Maga például akkor mit mondott?

Nem emlékszem rá. Pozitívat mindenféleképp, mert nem foglaltam sose állást az Informbíró mellett. Nem. De elvárták az embertől, hogy döngesse a mellét. Mikor kiengedtek a börtönből és azt mondták, hogy menj haza és csináld azt, amit eddig csináltál, akkor talán elvárták tőlem, hogy most én bizonyítsak. Ha én csináltam volna valamit, akkor kellene bizonyítani, de ha nem csináltam semmit, akkor mit kell hogy bizonyítsak? Ez volt a főfogásom, de talán hibás is volt, mert aztán félremagyarázták.

Miért tartóztatták le?

A feleségtől elváltam. Békésen, közös beleegyezéssel. Nem akartuk a piszkos szennyesünket ott kitergetni, se ő, se én. Én szégyelltem, ő meg hát... Úgyhogy két tanú volt ott, szintén a múzeumból, az egyik, aki ott lakott a Szabó Gyurkánál, az a múzeum takarítónője volt, a másik meg a múzeumi restaurátor. Közösen megegyeztünk, hogy a fiatalabb gyerek megy hozzá, az idősebb meg marad nálam. A válasz után elmentünk és söröztünk egyet négyesben.

Igen ám, de később, amikor elhurcolkodott, elkezdtünk veszekedni. Közben én is megnősültem, és ő is férjhez ment egy UDBA-shoz. És beadtak egy olyan jelentést a belügynél, ami nem fedte a valóságot. Egy idő múlva engem elkezdtek figyelni, és 1951 májusában Újvidékre rendelték az UDBA-ra kihallgatásra.

Milyen vádakkal?

Azzal vádoltak például, hogy volt fegyverem, és arra tartogattam, hogy ha bejönnek a magyarok, akkor hogyan fogom majd agyonlőni a szerbeket. Mondom, ez nem igaz. Próbáltam bizonyítani, hogy a párton keresztül kaptuk az utasítást, és hogy Laza Mečkicnek végig tudomása volt róla, ő volt az összekötetés a partizánokkal, tudták, hogy van fegyverem, és alkalomadtán nekik kellett volna átadnom. De úgy jött a helyzet, hogy nem került átadásra, de én aztán a háború után mindjárt az első nap leadtam a fegyvert. Akkor tudta meg a feleségem, hogy volt fegyverem. Ő azelőtt nem tudta, én szándékosan nem akartam, hogy bárki tudjon

róla az apámon kívül, mert az apám hozta. De ezt a párt utasítására csináltuk! Aztán később hallottam, hogy Recsó János, aki halász volt, két fegyvert dugott el az erdőben egy fűzfaodúban, de később nem találta meg. Eltűnt onnan is.

Milyen vádak szerepeltek még?

Hogy át akartam menni Magyarországra. Különféle dolgokat mondtak, én pedig mondtam, hogy nem igaz. A kihallgatás itt folyt Újvidéken, az UDBA-nál, utána elvittek Beckserekre, és ott tartottak, amíg megkapták az adatokra a választ. Száz nap után aztán bebizonyosodott, hogy mind csak koholt vádak voltak. Akkor azt mondták: „Idi kući i radi, što si i dosad radio.”⁶⁰

Ez a száz nap alatt hogy bántak magával?

Nem mondhatom, hogy... Volt, amikor társaságban voltam, volt, amikor nem. Csak informbűrosok voltak a társaságban, kenyérbéلبől megformáltam az egyiknek a fejét, vagy pedig kenyérbéلبől csináltam sakkfigurákat, és a kapott meggyel festettük ki a kockákat a padlón.

Egyszer az örök megtalálták a kést, amit a cipőm vasalásából csináltam, késnek használtam a szalonna vágására, mert különben úgy kellett volna rágni, foggal csupálni a szalonnát. Azt akkor is nagyon szerettem, és valahonnan mindig küldtek be, és mindig beosztottam, mert hetente egyszer hoztak enni, ha csak az lett volna, amit ott kaptam, akkor nagyon-nagyon fölkapott volna az állam. A politikaiaktól a tolvajok, ahogy őket neveztük, a köztörvényesek maguknak szedtek el mindent, ha bablevest kaptunk, abban nemhogy hús, de bab se volt.

Sok minden ilyen hasonló volt. Később aztán mindig jobb lett, kaptam könyveket. Történelmi könyveket kértem, meg is engedték. Volt az *Istorija Vojvodine I. és II.* kötet, a Matica kiadásában, aztán volt ott egy egyetemista, az megkapta az *Anti-Dühringet*, és azt olvastuk.

Fizikailag nem bántalmazták?

A börtönben már nem. De a kihallgatáson, itt, a képtár pincéjében sokféle hülyeséget csináltak. Áramot is használtak. A körmöt levették a lábamról, a nagyujjamról... Pedig hát mondtam, hogy nincs, nem tudok többet

⁶⁰ „Menj haza és csináld azt, amit eddig is csináltál.”

mondani. Nem igaz! Nem akarták elhinni... És érdekes, hogy azzal az emberrel, aki annak idején kezelt itt Újvidéken, egy alkalommal még találkoztam. Egy időben, ha láttam, még elfordult, szökött. És hogy, hogy nem, pár évvel ezelőtt a múzeumigazgatóval volt egy ülésünk Szkopjében, levittek bennünket Ohridba, és ott sétáltunk a Vranićtyal, amikor találkoztunk az illetővel. Ő is most már nagypapa, a lánya ott van, többek között olyan zavarban volt, hogy a régi idők... De aztán később, ha az utcán találkoztam vele, megint valahogy nem akar látni.

Nem volt igazi szakember, ha ilyen lelki bánatmai vannak...

Úgy látszik, hogy neki ez az első nagyobb melléfogása volt. Mert ha valakinek valami kis baja is volt, azt elvitték a szigetre.⁶¹ Itt a múzeumban dolgozott a Jovan Dundin, a költő, ő is ott volt a szigeten, meg sokan mások. De csak azokat vitték, akiknél valami büzlött, ugye... Szóval előbb magyar sovíniszta voltam, aztán meg informbirós. És ezek után most menjek és bizonyítsam, hogy nem az vagyok. Ha nem az vagyok, és kivizsgálták, akkor mért kell nekem még bizonyítani?

Én így vettem. Lehet utólag most gondolkozni rajta, hogy azok jártak jobban, akik kézzel-lábbal bizonyították, hogy milyen nagy titóisták. Sose voltam Tito ellen, mindig becsültem. Mai napig is megvan az egész temetése, az újságokat megtartottam mind. Mint embert becsültem. Nagy ember volt, el kell ismerni, egy politikailag nagy ember. És hogy küzdötte fel magát? Egyszerű, szegény munkás. Ebből a szempontból én nagyra becsülöm. De hát, ugye, nem minden ezen múlik... Sajnos.

⁶¹ Goli otok (kopár sziget) volt a leghírhedtebb internálótábor.

